

داستان کوتاه در ایران

(۱)

داستان‌های رئالیستی و ناتوریالیستی

دکتر حسین پاینده

(استاد نظریه و نقد ادبی دانشگاه علامه طباطبائی)

www.behnampress.com

انتشارات بنام‌در

www.behnambook.ir

فهرست مطالب

فهرست مطالب

۱- کلیات و روش تحقیق ۱

۲- روش‌های گردآوری داده‌ها ۲

۳- روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها ۳

۴- روش‌های اعتبار سنجی ۴

۵- روش‌های روایی ۵

۶- روش‌های آماری ۶

۷- روش‌های کیفی ۷

۸- روش‌های آماری ۸

۹- روش‌های آماری ۹

فصل اول

داستان کوتاه رئالیستی در ایران

۱- تعاریف و مفاهیم ۱۷

۲- تاریخچه ۲۱

۳- ویژگی‌های داستان کوتاه رئالیستی ۲۶

۴- مکان در داستان رئالیستی ۳۱

۵- زاویه دید در داستان رئالیستی ۳۷

۶- شخصیت و شخصیت‌پردازی در داستان رئالیستی ۴۴

۷- توصیف در داستان رئالیستی ۵۱

۸- سبک در داستان رئالیستی ۵۵

۹- زبان در داستان رئالیستی ۶۰

۱۰- تکرار رئالیستی ۶۹

۱۱- زبان عامیانه و محاوره‌ای در داستان کوتاه ایران ۸۶

فصل دوم

نمونه‌ای از یک داستان غیررئالیستی و تحلیل آن

- چه داستان‌هایی رئالیستی نیستند؟ ۱۰۳
 «حکایت وردآلاکام و انش‌الوجود» ۱۰۴
 چرا «حکایت وردآلاکام و انش‌الوجود» روایتی غیررئالیستی است؟ ۱۲۹

فصل سوم

نقد چند داستان رئالیستی نمونه

- چند داستان خصیصه‌نمای رئالیستی ۱۴۹
 «خاکسترنشین‌ها» (غلامحسین ساعدی) ۱۵۰
 دنیای فلاکت و تاریکی: تصویر جهان فرودین در داستان «خاکسترنشین‌ها» ۱۷۳
 «سبز مُوزد» (شهلا پروین‌روح) ۱۸۸
 منجلاب فقر: نثر رئالیستی در داستان «سبز مُوزد» ۱۹۷
 «شهر کوچک ما» (احمد محمود) ۲۰۶
 بیرون رفتن از شهر خیالات سبک: بازنمایی «پاگشایی» در داستان «شهر کوچک ما» ۲۲۴
 «مرد» (محمود دولت‌آبادی) ۲۴۱
 آزمون مردش‌دگی: مواجهه با واقعیت در داستان «مرد» ۲۶۱
 «تَش خَند» (حسن بنی‌عامری) ۲۷۳
 واقعیتی دیگر: بازنمایی رئالیستی جنگ در داستان «تَش خَند» ۲۸۰

فصل چهارم

داستان کوتاه ناتورالیستی

- ویژگی‌های داستان کوتاه ناتورالیستی ۲۹۳
 درونمایه‌های متداول در داستان‌های ناتورالیستی ۳۰۶

فصل پنجم

نقد چند داستان ناتورالیستی نمونه

- چند داستان خصیصه‌نمای ناتورالیستی ۳۰۹
 «عروسک فروشی» (صادق چوبک) ۳۱۰
 «عین است گرسنگی و مرگ: عکس برداری لجام‌گسیخته در داستان «عروسک فروشی» ۳۲۵
 «چنگال» (صادق هدایت) ۳۴۰
 «پاکت‌آنتن پسر در جاپای پدر: جبر وراثت در داستان «چنگال» ۳۵۱
 «تولد» (اسماعیل فصیح) ۳۶۰
 «تولد برای مردن: حتمیت مرگ بر اثر جبر زیست‌شناختی در داستان «تولد» ۳۷۱
 «چهارراه» (هوشنگ مرادی‌کرمانی) ۳۸۲
 «آینده‌ای که نیاز به پیشگویی ندارد: جبر اجتماعی در داستان «چهارراه» ۳۸۷

فصل ششم

بررسی نمونه‌های بیشتری از داستان‌های رئالیستی و ناتورالیستی

- چند داستان شاخص رئالیستی و ناتورالیستی ۳۹۹
 «آجاره‌خانه» (بزرگ علوی) ۴۰۱
 «گیش‌های رئالیستی در داستان «آجاره‌خانه» ۴۱۵
 «چند تکه و چند پرسش برای تأمل بیشتر درباره‌ی این داستان ۴۲۴
 «دخترچه‌ی بیمه» (جلال آل‌احمد) ۴۲۷
 «بازتابی رئالیستی دنیای معلمان در داستان «دخترچه‌ی بیمه» ۴۵۱
 «چند تکه و چند پرسش برای تأمل بیشتر درباره‌ی این داستان ۴۵۶
 «همراه آهنگ‌های بابام» (علی‌اشرف درویشیان) ۴۶۰
 «ساختار رئالیستی در داستان «همراه آهنگ‌های بابام» ۴۷۶

چند نکته و چند پرسش برای تأمل بیشتر درباره‌ی این داستان ۴۸۴

«مارافسای» (عبدالرحیم احمدی) ۴۸۸

گذار از رئالیسم به سوی ناتورالیسم در داستان «مارافسای» ۵۱۵

چند نکته و چند پرسش برای تأمل بیشتر درباره‌ی این داستان ۵۲۲

«این سرما مرا می‌گشود» (مهدی رجبی) ۵۲۶

بازنمایی ناتورالیستیِ غریزه‌های انسانی- حیوانی در داستان «این سرما مرا می‌گشود» ۵۳۸

چند نکته و چند پرسش برای تأمل بیشتر درباره‌ی این داستان ۵۴۴

«زُل زدن به آفتاب» (محمد رضا گودرزی) ۵۴۸

آسیب‌شناسی ناتورالیستیِ خشونت در داستان «زُل زدن به آفتاب» ۵۵۹

چند نکته و چند پرسش برای تأمل بیشتر درباره‌ی این داستان ۵۶۵

مراجع فارسی جلد اول ۵۶۹

مراجع انگلیسی جلد اول ۵۷۵

نمایه ۵۷۷

مقدمه‌ی جلد اول

سوگند به قلم و آنچه با آن می‌نویسند.

(قرآن، سوره‌ی قلم، آیه‌ی ۱)

کتاب حاضر با هدف به دست دادن شناختی از جریان‌ها، سبک‌ها، مضامین و تکنیک‌های داستان کوتاه ایران در پرتو نظریه و نقد ادبی نوشته شده است. ریاضت این کتاب تاریخی نیست، هرچند که توالی زمانی سبک‌های داستان‌نویسی نویسندگان ایرانی (از رئالیسم و ناتورالیسم تا مدرنیسم و پست‌مدرنیسم) را در نظر داشته‌ام. به بیان دیگر، کوشیده‌ام تا حد امکان از صرف ثبت تاریخ انتشار داستان‌ها، یا به دست دادن فهرستی از داستان‌هایی که در برهه‌های گوناگون تاریخ کشور ما نوشته شده‌اند، اجتناب کنم. آثارهای تاریخی در این کتاب را، که بسیار معدود و گهگاهی هستند، باید بخشی از بحث‌هایی محسوب کرد که از منظر نقد ادبی (به منظور تبیین پیش‌شناختی‌طور داستان کوتاه در ایران) صورت گرفته است و نه تلاشی برای تاریخ‌نگاری. همچنین برای بررسی داستان‌های نمونه و شاخصی که در این کتاب گنجانده‌ام، از الگوی مألوفی که مطابق با آن ذکر زندگینامه‌ی نویسندگان و سایر آثارشان ضروری است پیروی نکرده‌ام. این الگوی آشنای

تاریخی با کلی‌گویی درباره‌ی آثار داستان‌نویسان همراه است (جملاتی از قبیل این‌که «گرایش به استفاده از نماد در داستان‌های فلان نویسنده کاملاً مشهود است»؛ به طریق اولی کوشیده‌ام تا از این قبیل گزاره‌های کلی و فاقد استدلال نقادانه اجتناب کنم. تحقیقات تاریخ‌مبنا پیش از این به وفور و در کتاب‌های متعددی صورت گرفته است و نیازی به تکرار آن نداریم. امروز پیشبرد مطالعات ادبی در گرو استفاده از نظریه‌ها و روش‌های نوینی است که نظریه و نقد ادبی در اختیار پژوهشگران ادبیات قرار می‌دهد. شناخت تاریخ ادبیات (در این مورد، شناختی تاریخی از این‌که داستان‌نویسان پیشگام در ایران چه کسانی بودند و محتوای داستان‌های‌شان چه بود)، البته برای پژوهش درباره‌ی ادبیات لازم است. اما شناخت تاریخی را نباید مترادف نقد ادبی تلقی کرد.

در بدو امر چنین به نظر می‌آید که در ضرورت استفاده از نظریه‌های ادبی و مطالعه‌ی نظام‌مند و نقادانه‌ی ادبیات، هیچ‌کسی تردید روا نمی‌دارد. اما شاید درباره‌ی خود این موضوع که نقد داستان دقیقاً به چه کاری اطلاق می‌شود و منتقد ادبی کیست، چندان اجماع وجود نداشته باشد. نقد ادبی تلاشی نظام‌مند و مبتنی بر نظریه به منظور تبیین معانی تلویحی انواع متون (از جمله متون ادبی) است. منتقد داستان کوتاه کسی نیست که استنباط‌های غیرممدل یا پسندهای شخصی خود، یا اشکالات و نقصان‌های داستان‌ها را فهرست می‌کند. نقد محل استدلال و برهان و احتجاج است، نه جای اظهار نظرات دلخواهانه. هم از این رو، نقد داستان کوتاه و شناخت نقادانه‌ی سیر تحولات آن، مستلزم آشنایی با - و استناد به - نظریه‌های داستان کوتاه است. خواندن بسیاری از مطالبی که در نقد داستان در کشور ما نوشته می‌شود، حکایت از این دارد که بسیاری کسان داستان کوتاه را به سادگی داستانی

می‌دادند که «کوتاه» است. این دیدگاه تقلیل‌گرا، ویژگی‌های کیفی داستان کوتاه را به کلی نادیده می‌گیرد و دو ژانر متمایز «داستان کوتاه» و «رمان» را از همه‌ی جهات همسان می‌پندارد، الا این‌که یکی مختصر است و دیگری مفصل. دلایل نازل بودن سطح نقد داستان در کشور ما را از جمله در همین دیدگاه تقلیل‌گرا باید جست. کتاب حاضر، با تأکید بر ضرورت شناخت علل و علل نظری داستان کوتاه به عنوان پیش‌شرط نقد، هم نظریه‌های این ژانر را معرفی می‌کند و هم این‌که آن نظریه‌ها را در نقد عملی برگزیده‌ای از شاخص‌ترین و صناعتمندترین داستان‌های کوتاه نوشته‌شده به قلم جمعی از صاحب‌سبک‌ترین داستان‌نویسان ایران به کار می‌برد. در انتخاب داستان‌ها، کوشیده‌ام ضمن گنجانیدن داستان‌های متمایز از نویسندگان صاحب‌نام و تأثیرگذار، همچنین خواننده را با نویسندگان کمتر شناخته‌شده اما صاحب‌سبک و توانمندی آشنا کنم که بی‌شک آینده‌ی داستان کوتاه در کشور ما با قلم اقبال آنان رقم خواهد خورد.

ساختار کتاب حاضر از این قرار است: ابتدا مفاهیم و نظریه‌های نقادانه‌ی نوع خاصی از داستان کوتاه (در جلد اول داستان رئالیستی و داستان ناتورالیستی، در جلد دوم داستان مدرنیستی، و در جلد سوم داستان پسا مدرنیستی) با استناد به نوشته‌های نظریه‌پردازان این ژانر معرفی می‌شود. در بحث راجع به این مفاهیم و نظریه‌ها، رویکردی میان‌رشته‌ای در پیش گرفته‌ام و لذا بویژه سبک‌های ادبی را (رئالیسم و ناتورالیسم در جلد اول، امپرسیونیسم و ایماژیسم و مدرنیسم در جلد دوم) از راه قیاس با همین سبک‌ها در هنرهای بصری (عمدتاً نقاشی و بعد سینما) تبیین کرده‌ام. در بخش بعدی (با عنوان «نقد چند داستان کوتاه نمونه»)، نقدهای مشروحی از داستان‌های شاخصی که با همان سبک‌ها نوشته شده‌اند به دست داده‌ام. در